СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

ПИРІГ Ігор Володимирович - професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

БРОНЕВИЦЬКА Оксана Михайлівна - доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2024.3.58

Стаття присвячена дослідженню здійснення судового контролю під час застосування запобіжних заходів, який є подібним незалежно від виду, проте існують і певні особливості. В статті розглянуто процесуальний порядок застосування запобіжного заходу – домашнього арешту, як найменш дослідженого серед усіх інших. На підставі теоретичних робіт на аналізу кримінального процесуального законодавства запропоновано алгоритм дій усіх правозастосувачів, зокрема і слідчого судді під час застосування домашнього арешту.

Ключові слова: слідчий суддя, запобіжні заходи, слідчий, прокурор, експерт, захисник, кримінальне провадження, досудове провадження.

Постановка проблеми

Законодавець в КПК України передбачив можливість застосування до осіб у разі невиконання ними процесуальних обов'язків певних заходів забезпечення кримінального провадження, серед яких є і запобіжні заходи [1]. Усі запобіжні заходи, окрім затримання застосовується за рішення слідчого судді, що здійснює свою діяльність у формі судового контролю. В статті пропонується розглянути особливості здійснення судового контролю під час застосування окремих запобіжних заходів.

Мета дослідження – отримання нових наукових результатів щодо здійснення судового контролю під час застосування окремих запобіжних заходів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми

Дослідження сутності та порядку застосування запобіжних заходів в умовах дії КПК України 2012 року здійснювали такі правників, як А.П. Бущенко, І.В. Гловюк, В.Г. Дрозд, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, В.В. Назаров, В.О. Попелюшко, О.І. Тищенко, В.М. Трофименко, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, Т.Г. Фоміна С.Л. Шаренко, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, Ю.П. Янович, О.Г. Яновська та ін., проте велика кількість питань так і залишилися не достатньо дослідженими, зокрема щодо застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. Наведені обставини у своїй сукупності визначають актуальність теми, її наукову, теоретичну та практичну значущість.

Виклад основного матеріалу

Стаття 3 Конституції України проголошує, що права і свободи людини є найвищою соціальною цінністю. Держава, реалізуючи дане положення, здійснює перетворення в різних галузях законодавства, у тому числі в кримінальній процесуальній, зокрема це стосується заходів забезпечення кримінального провадження, а особливо - запобіжних заходів. Із набранням чинності КПК України система таких заходів зазнала змін. Зокрема, з'явився новий запобіжний захід – домашній арешт. На сьогоднішній день, домашній арешт активно застосовується у кримінальному судочинстві, проте цей запобіжний захід потребує детального теоретичного дослідження з

метою покращення дієвості його застосування на практиці. Питання домашнього арешту є найменш вивченим та найбільш суперечливим. Порядок застосування домашнього арешту подібний порядку застосуванню взагалі усіх запобіжних заходів, але містить і свої особливості, тому розглянемо детальніше алгоритм дій та порядок здійснення судового контролю щодо обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту:

1. Встановлення слідчим беззаперечних (вагомих) доказів вчинення певною особою кримінального правопорушення. Для того, щоб особу визнати винною у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, потрібно встановити наявність усіх фактичних даних, що мають істотне значення для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Докази повинні бути належними, допустимими, достатніми та достовірними.

2. На підставі наявних достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий повідомляє особі про підозру у вчиненні конкретного правопорушення, яка визначається з урахуванням тяжкості вчиненого злочину чи кримінального проступку. Проаналізувавши всі докази, слідчий складає письмове повідомлення про підозру та вручає його затриманій особі протягом 24 годин з моменту її затримання. Але на практиці доволі часто слідчі не встигають завчасно повідомити особу про підозру, бо за 24 години буває неможливим завчасно зібрати усі докази, що мають значення для подальшого притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

3. Слідчий зобов'язаний при обранні запобіжного заходу оцінити суворість покарання, що загрожує відповідній особі у разі доведення та визнання її винною у вчиненні кримінального правопорушення [2, с. 11].

4. Слідчий зобов'язаний встановити наявність ризиків, які дають підстави вважати, що підозрюваний чи обвинувачений може: переховуватися від органів досудового розслідування або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного чи обвинуваченого, спеціаліста; перешкоджати будь-яким чином здійсненню кримінального правопорушення; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити вчинення того, у якому він підозрюється. Наявність одного з ризиків повинна підтверджуватися матеріалами кримінального провадження.

5. Слідчий зобов'язаний на підставі наявних у конкретному кримінальному провадженні даних обґрунтувати потребу у застосуванні домашнього арешту та із певною вірогідністю стверджувати, що інші запобіжні заходи не забезпечать належної поведінки підозрюваного і відповідно не буде забезпечено виконання завдань кримінального судочинства, при цьому враховуючи в сукупності обставини, визначенні у ст.178 КПК.

6. Якщо до особи раніше застосовувався запобіжний захід у цьому ж кримінальному провадженні або в іншому, то необхідно вказати у клопотанні про застосування запобіжного заходу, який саме застосовувався вид запобіжного заходу та за яких обставин. Це потрібно для того, щоб забезпечити можливість встановлення достатнього ступеня суворості запобіжного заходу до підозрюваного за правилами ст. 194 КПК.

7. Складання безпосередньо клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту відповідно до вимог ч. ч. 1, 3 ст. 184 КПК, а саме: виклад фактичних обставин кримінального правопорушення; правова кваліфікація; обставини, що дають підстави підозрювати чи обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, та посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини; посилання на ризики; виклад обставин, на підставі яких слідчий чи прокурор дійшов висновку про наявність ризиків; обґрунтування неможливості запобігання ризикам шляхом застосування більш м'якого запобіжного заходу; обґрунтування необхідності покладення на підозрюваного чи обвинуваченого виконання конкретних обов'язків, передбачених ч.5 ст.194 КПК України.

Клопотання про застосування запобіжного заходу подає орган досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на місце вчинення кримінального правопорушення [3].

8. Клопотання, яке було складено слідчим, повинно бути погоджено з прокурором. Це робиться у зв'язку з тим, що прокурор здійснює контроль за досудовим розслідуванням та повинен бути завчасно повідомлений про обрання до особи запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

9. Клопотання слідчого, затверджене прокурором, направляється до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, для його розгляду та подальшого прийняття рішення.

Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника. Під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту суд має з'ясувати місце проживання підозрюваного, обвинуваченого. [3]. Клопотання про застосування домашнього арешту повинно бути розглянуто одразу, але не пізніше 72 годин з моменту: 1) фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого; 2) надходження до суду клопотання, якщо підозрюваний чи обвинувачений перебуває на свободі; 3) подання підозрюваним, обвинуваченим, його захисником відповідного клопотання до суду.

10. Надання підозрюваному чи обвинуваченому копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання слідчим суддею чи судом.

11. Якщо виникають випадки, коли слідчому стали відомі інші обставини, що можуть вплинути на вирішення слідчим суддею питання про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, клопотання про застосування до особи домашнього арешту може бути доповнено, змінено або замінено його новим, про що складається клопотання відповідно до вимог ч. ч. 1, 3 ст. 184 КПК та ч. ч. 2, 4 ст. 200 КПК про зміну запобіжного заходу, у тому числі про скасування, зміну або покладення додаткових обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК, чи про зміну способу їх виконання. Дане клопотання затверджується також прокурором. В подальшому проходить такий же етап, коли клопотання направляється до місцевого суду, та копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність зміни запобіжного заходу, надається підозрюваному чи обвинуваченому не пізніше трьох годин до початку судового розгляду клопотання.

12. Розглянувши зазначене клопотання, слідчий суддя чи суд виносить ухвалу про застосування або зміну домашнього арешту, яку отримує працівник відділу НПУ та зобов'язаний забезпечити її виконання.

Ухвала слідчого судді – це процесуальне рішення, у якому обґрунтовуються результати розгляду клопотання слідчого (прокурора) або іншого учасника кримінального провадження [1, с. 90].

Ухвала слідчого судді згідно зі ст. 372 КПК України повинна складатися з 3 частин: 1) вступна частина (дата й місце її постановлення; назва та склад суду, секретаря судового засідання; найменування (номер) кримінального провадження; прізвище, ім'я і по батькові підозрюваного, рік, місяць і день його народження, місце народження і місце проживання; закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа; сторони кримінального провадження та інші учасники судового провадження); 2) мотивувальна частина (суть питання, що вирішується ухвалою, і за чиєю ініціативою воно розглядається; встановлені судом обставини із посиланням на докази, а також мотиви неврахування окремих доказів; мотиви, з яких суд виходив при постановленні ухвали, і положення закону, яким він керувався); 3) резолютивна частина (висновки слідчого судді із визначенням: конкретного виду запобіжного заходу, який підлягає застосовуванню; одного або кілька обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК крім загального зобов'язання що покладаються на підозрюваного у випадках застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою; точної адреси житла, яке підозрюваному забороняється залишати, у випадку застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту (ч. 3 ст. 196 КПК); дати закінчення дії ухвали у межах строку, передбаченого кримінально-процесуальним законом в ухвалі про обрання

запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або домашнього арешту (ч. 4 ст. 196 КПК); строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження у випадках передбачених законом [4].

Відповідно до ч. 3 зазначеної статті рішення про обрання домашнього арешту приймається у формі ухвали слідчого судді, суду, яка повинна бути надіслана для виконання тому органу НПУ, під юрисдикцією якого перебуває місце проживання підозрюваного [5, с. 463].

13. Ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту оголошується підозрюваному чи обвинуваченому, якому негайно вручається копія цієї ухвали.

14. Про оголошення та негайне вручення підозрюваному копії ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту складається протокол встановленого зразка.

15. Ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту передається для виконання органу НПУ за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого.

16. Порядок оскарження домашнього арешту. Так, ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні, або про продовження строку домашнього арешту чи відмову в його продовженні може бути оскаржена в апеляційному порядку (п. п. 4, 5 ч. 1 ст. 309 КПК України). Відповідно до ч. 2 ст. 395 КПК України, апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді подається протягом п'яти днів з дня її оголошення. Ця скарга повинна відповідати вимогам, передбаченим ст. 396 КПК України. Що ж до провадження в суді касаційної інстанції, то, згідно із ч. 4 ст. 424 КПК України, ухвала слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку, а також ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу оскарженню в касаційному порядку не підлягають.

17. Припинення дії ухвали. По закінченню строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію, а отже даний запобіжний захід вважається скасованим.

З теоретичної точки зору, аналізуючи КПК України, не виникає проблемних питань щодо порядку обрання домашнього арешту. З практичної ж точки зору виникають деякі проблемні питання щодо порядку обрання та застосування домашнього арешту.

Проаналізувавши в даній роботі умови обрання та процесуальний порядок застосування домашнього арешту, ми виявили проблемні питання під час застосування даного запобіжного заходу, вирішення яких є необхідним. Розглянемо більш детальніше кожну з проблем та визначимо шляхи їх вирішення: 1) протягом 24 годин з моменту затримання уповноважена службова особа, яка проводить затримання, не зможе пояснити підстави затримання на мові затриманої особи, якщо ця особо є іноземцем. В такому випадку було б логічним продовжити цей строк, адже проблемно буде знайти службовій особі перекладача та процесуально все це оформити. Також може не вистачити 24 годин для того, щоб вручити затриманій особі письмове повідомлення про підозру. Причинами несвоєчасного вручення повідомлення може бути те, коли, наприклад, слідчий не встиг зібрати потрібні докази, які будуть обґрунтовувати підозру затриманої особи. Також це може бути те, коли затримана особа перебуває у стані сильного алкогольного, токсичного чи наркотичного сп'яніння, або ж непритомна внаслідок заподіяння їй тілесних ушкоджень, і для повернення цієї особи в стан осудності необхідно надати їй медичну допомогу. Все це може зайняти більше ніж 24 години. В умовах воєнного стану це питання вже вирішено наступним чином: 1) відповідно до ч. 12 ст. 615 КПК України «дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь перекладача для перекладу пояснень, показань або документів підозрюваного, потерпілого за першої можливості. За наявності обставин, що унеможливлюють участь перекладача у кримінальному провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор має право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий»; 2)згідно з ч. 7 ст. 615 КПК України у разі наявності об'єктивних обставин, що унеможливлюють вручення затриманій особі письмового повідомлення про підозру у строки, встановлені ст. 278 КПК України,

якщо такі процесуальні дії здійснюються в умовах воєнного стану, строк для вручення письмового повідомлення про підозру затриманій особі може бути продовжено до сорока восьми годин. У разі якщо особі не вручено повідомлення про підозру упродовж сімдесяти двох годин з моменту її затримання, така особа підлягає негайному звільненню. [6;7]. Для вирішення цієї проблеми на нашу думку, доцільним було б залишити збільшення строку вручення письмового повідомлення про підозру до 48 годин і після завершення воєнного стану; 2)відсутність житла у особи. Існують випадки, коли до особи обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, але житло у цієї особи відсутнє. Взагалі недоцільно застосовувати домашній арешт до особи, у якої немає власного житла. Але ми вважаємо, що вбачається можливим надання такого житла родичами, знайомими або іншими особами. В такому випадку потрібно отримати від зазначених осіб письмову згоду про те, що підозрюваний чи обвинувачений, який є їх родичем або знайомим, може перебувати під домашнім арештом в їх власному житлі. Тому пропонуємо внести відповідні зміни до кримінального процесуального законодавства, а саме доповнити ч.1 ст.181 таким абзацом: «У разі відсутності у підозрюваного, обвинуваченого власного житла, він може перебувати під домашнім арештом у житлі близьких родичів, знайомих або інших осіб, але за їх обов'язковою письмовою згодою»; 3) ухвала про застосування домашнього арешту направляється до органу НПУ за місцем проживання підозрюваного чи обвинуваченого. В даному випадку доволі часто на практиці постає питання, яке саме відділення органу НПУ повинно в подальшому здійснювати контроль за особою, до якої обрано домашній арешт? Ми вважаємо, що контроль за особою повинні здійснювати працівники кримінальної поліції. Органи досудового розслідування також можуть мати таку функцію. Але ми живемо в доволі не простий на сьогодні період, коли слідчі органів досудового розслідування, а саме органів НПУ, перенавантажені великою кількістю роботи. Якщо на них покласти ще й цю функцію – рівень розкриття злочинів взагалі значно знизиться. Тому було б доцільним покласти таке завдання на кримінальну поліцію, тим паче що працівники кримінальної поліції зобов'язані виконувати дії за письмовим дорученням слідчого; 4) зміст ухвали про застосування домашнього арешту. Аналізуючи ст. 372 КПК України та ухвали слідчого судді про застосування домашнього арешту, можна зазначити, що в 50 % випадків ухвали складені відповідно до умов цієї статті. Якщо ж проаналізувати ухвали з ч.1, 3 та 4 ст.196 КПК України, то більшість з них відповідає вимогам даної статі. Але все ж таки є багато недоліків. Наприклад, в ухвалах не завжди зазначаються відомості про час, протягом якого підозрюваному, обвинуваченому дозволено перебувати поза місцем виконання запобіжного заходу, заборони чи обмеження, встановлені щодо підозрюваного, обвинуваченого, місця, які йому дозволено відвідувати. Найголовніше, що не зазначається взагалі в даних ухвалах – наявність ризиків, які дають достатні підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений може здійснити дії, передбачені частиною 1 статті 177 КПК України. Всі ці моменти не відображені в КПК України. Тому ми вважаємо за необхідне доповнити ч.3 ст.196 КПК України абзацом 2 у такій редакції: «В ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту можуть бути відомості про час, протягом якого підозрюваному, обвинуваченому дозволено перебувати поза місцем виконання запобіжного заходу, заборони чи (та) обмеження, встановлені щодо підозрюваного, обвинуваченого, місця, які йому дозволено відвідувати протягом доби. Наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді чи суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений може здійснити дії, передбачені частиною першою статті 177 цього Кодексу, зазначаються обов'язково»; 5) в КПК України не зазначається, яка відповідальність настає за порушення виконання вимог та зобов'язань домашнього арешту. За невиконання підозрюваним, обвинуваченим зобов'язань, передбачених такими запобіжними заходами, як особисте зобов'язання та особиста порука, на них накладається грошове стягнення. Аналогічної норми щодо домашнього арешту немає. Спираючись на думки різних науковців, можна виокремити деякі види відповідальності, які будуть стиму-

лювати підозрюваного, обвинуваченого дотримуватися покладених на нього обов'язків. Отже, було б необхідним додати до ст.181 КПК України частину шосту з таким змістом: «За порушення вимог та обов'язків, покладених на підозрюваного, обвинуваченого під час перебування під домашнім арештом, може бути накладено грошове стягнення у вигляді штрафу або замінено домашній арешт більш суворим запобіжним заходом – триманням під вартою»; 6) остання, та найбільш головна проблема, яка була виявлена нами під час аналізу умов обрання та процесуального порядку застосування домашнього арешту, стосується саме захисту прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого. Взагалі домашній арешт не повинен обмежувати права та свободи людини, тому в ухвалі слідчого судді або суду має бути вмотивована вказівка на окремі обмеження. Одним з джерел кримінального процесу є міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Звернення до міжнародної норми, а саме до Токійських правил, в даному випадку є вкрай необхідним. Відповідно до Токійських правил, прийнятих 14 грудня 1990 року Резолюцією 45/110 Генеральної Асамблеї ООН, не пов'язані з тюремним ув'язненням заходи слід застосовувати відповідно до принципу мінімального втручання (п. 2.6). Відповідно до пункту 3.11, в процесі застосування заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, повинно поважатися право правопорушника на особисте життя, а також право на особисте життя сім'ї правопорушника [8]. Отже, обмеження, які можуть бути висунуті до підозрюваного чи обвинуваченого, повинні формуватися в практичній і чіткій формі та їх кількість за можливості повинна зводитися до мінімуму.

Висновки

В статті розглянуто процесуальний порядок застосування запобіжного заходу – домашнього арешту, як найменш дослідженого серед усіх інших. На підставі теоретичних робіт на аналізу кримінального процесуального законодавства запропоновано алгоритм дій усіх правозастосувачів, зокрема і слідчого судді під час застосування домашнього арешту. Розглянуто проблемні питання під час застосування даного запобіжного заходу та визначено шляхи їх вирішення.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.02.2012 року Верховна Рада України URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page6.
2. Солдатенко О.А. Проект методичних рекомендацій «Підстави та процесуальний порядок застосування запобіжних заходів»: ДДУВС. Дніпропетровськ, 2013. 30 с.
3. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, інформаційний лист ВССУ 04.04.2013 року № 511-550/0/4-13 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13
4. Збірник взірців процесуальних документів та коментарі до них: [С.М. Алфьоров, С.М. Міщенко, О.Ю. Татаров, В.І.Фаринник та ін.]; за заг. ред. В.І. Сліпченка. Київ: ТОВ «АРТ-Дизайн», 2012. 196 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. 768 с.
6. Т.Фоміна, В. Рогальська Застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану: що змінилося. Закон і Бізнес. 19.05.2022 URL: https://zib.com.ua/ua/151472.html?fbclid=IwAR3PfhvO1SrDm7U7zxODJoYpLxy4xX3s21tKlroFuxG5lSR_6yxciacQukM
7. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 4. Електронне видання (станом на 30 грудня 2022 р.). Дніпро-Львів-Одеса-Харків. 2023. 82 с. https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/16123/_Osoblyvyi%20rezhym%20dosudovoho%20rozsliduvannia_4_2022.pdf?sequence=3&isAllowed=y
8. Минимальные стандартные правила Организации Объединённых Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила): (Приняты 14.12.1990 Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН) URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_907